

Ю.В. Кухарчук
**ЮРІЙ ГЕОРГІЙОВИЧ
КОЛОСОВ**
(до 80-річчя
від дня народження)

21 березня 2004 р. минуло 80 років від дня народження видатного дослідника кам'яної доби України, доктора історичних наук Юрія Георгійовича Колосова.

Вражаючи відкриття Ю.Г. Колосова в Криму на початку 70-х років минулого століття стали справжнім проривом у проблематиці раннього палеоліту Східної Європи, внесли суттєве доповнення в уявлення про матеріальну і духовну культуру неандертальців. Багатотисячні колекції класичних у своїй довершеності крем'яних знарядь та безцінні палеоантропологічні знахідки, добуті очолюваною ним упродовж трьох десятиліть Кримською палеолітичною експедицією, становлять багатющу джерельну базу для вивчення найдавнішого періоду історії України, а розроблена вченим методика пошуку палеолітичних пам'яток стала поштовхом до відкриття в Криму десятків нових мустьєрських стоянок.

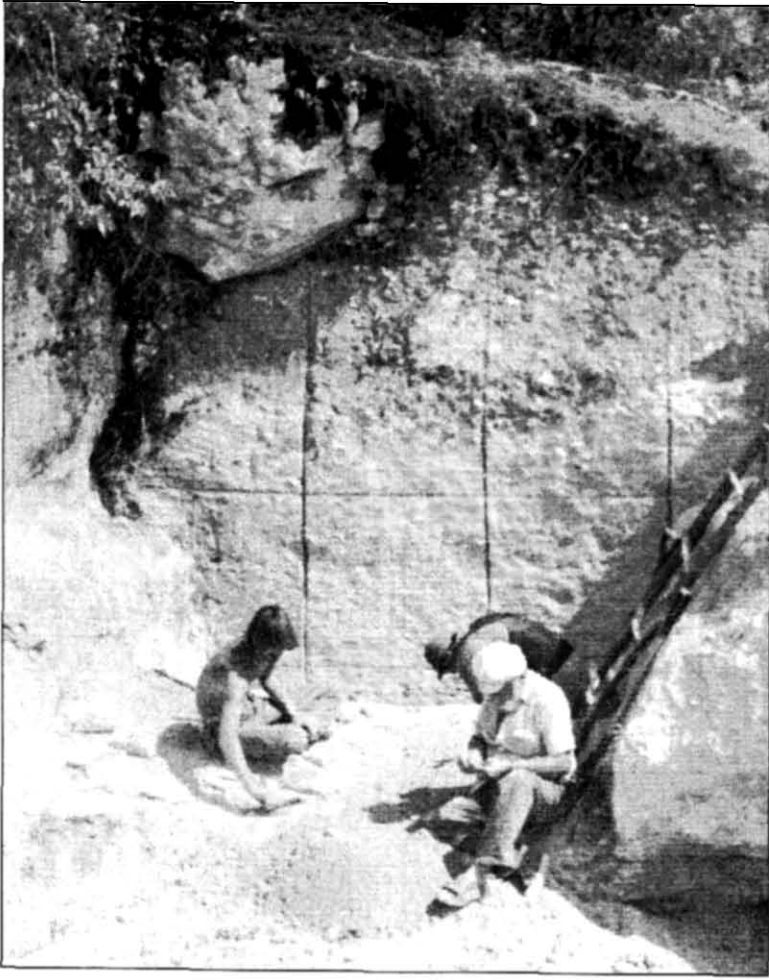
© Ю.В. КУХАРЧУК, 2004

Серед численних археологічних пам'яток, досліджених Ю.Г. Колосовим на території Кримського півострова, є й така, що носить його ім'я. Так вшанували пам'ять учителя його учні й послідовники в палеолітичній науці, перейменувавши одну із найяскравіших стоянок відкритої вченим аккайської археологічної культури — Заскельну VI — у «Колосовську».

В археологію Ю.Г. Колосов прийшов, уже випробувавши на собі вир війни, яка лишила на ньому сліди двох поранень. Історичний факультет Київського університету ім. Тараса Шевченка він закінчив екстерном у 1949 р. Але наукова кар'єра Юрія Георгійовича розпочалася у спелеологічних експедиціях Комплексної науково-дослідної карстово-спелеологічної станції (КНДКСС), куди після захисту диплома його, за рекомендацією ректора університету, відомого геолога В.Г. Бондарчука, взяли на роботу. Та вже перші польові сезони в підземних лабіринтах Криму й Уралу переконали його, що археології в таких експедиціях мало. Він звертається до академічного керівництва за дозволом на проведення власне археологічних розвідок і, за порадою О.М. Бадера, обстежує доти ніким не досліджувану ділянку р. Чусової на Уралі¹.

У 1951 р., у зв'язку з переведенням КНДКСС до Криму, Ю.Г. Колосов переїздить до Сімферополя і того ж року переходить працювати в історико-археологічний відділ Кримської філії АН СРСР. Завідувач відділу П.М. Шульц одразу пропонує новому науковому співробітнику тему для кандидатської дисертації — «Кургани епохи бронзи в Степовому Криму». Ця тема й визначила напрям перших пошукових робіт у Криму, в які Ю.Г. Колосов вирушив наступного року вздовж Північно-Кримського каналу, у складі Степового загону Північно-Кримської археологічної експедиції.

Але «кам'яна» проблематика приваблювала більше. Того ж 1952 р. він бере участь у розкопках О.О. Векілової в гроті Сюрень I. Тут відбулося знайомство з С.М. Бібіковим

(тоді старшим науковим співробітником Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР), яке відіграло у подальшій науковій кар'єрі Юрія Георгійовича досить помітну роль. С.М. Бібіков зумів розглядіти у молодому дослідникові перспективного вченого, і, коли у 1954 р. став директором Інституту археології АН УРСР, забрав його до себе в штат, спрямувавши у мезо- та неолітичну проблематику.

Отже, 1954 року Ю.Г. Колосов повертається до Києва. Протягом кількох польових сезонів, у ранзі заступника начальника експедиції С.М. Бібікова, він працює на розкопках стоянки Фатма-Коба. У вільний час проводить розвідки в околицях цієї пам'ятки, що увінчалися відкриттям печери Карань-Коба (Темної). На 50-ті роки припадає також вивчення, у складі експедиції О.О. Векілової, стоянок Сюрень I і II, Кнзил-Коба, самостійне дослідження печери Кара-Коба. О.О. Векілова запропонувала йому нову дисертаційну тему — «Неоліт Криму».

У ті роки інтенсивних пошукових робіт у Степовому Криму Ю.Г. Колосов відкрив

і частково дослідив цілу низку неолітичних та мезолітичних стоянок: гrotи Водопадний і Красний, Олексіївську Засуху, Красноперекопську, Ішуньську, Долинку, Фронтове, Лугове, Кой-Асан, Ала-Чук, Су-Ат. Ці дослідження вивели вченого в ряд провідних фахівців з мезоліту та неоліту Криму. Але в 1962 р., у розпал роботи над дисертацією, вийшла друком монографія О.О. Формозова з неоліту Криму, після чого запал до мезо-неолітичної проблематики у нього вичерпався.

Саме тоді, у першій половині 60-х рр., Ю.Г. Колосов серйозно береться за вивчення палеоліту. Та, мабуть, кардинальна зміна напрямку наукового пошуку далася йому не просто. Про внутрішні сумніви й вагання свідчить те, що на якийсь час він навіть покинув «обжиті» кримські терени, започаткувавши розвідки у Подесенні².

І знову важливу роль у його археологічній долі відіграла О.О. Векілова. Саме вона порадила С.М. Бібікову дати Ю.Г. Колосову для дисертації матеріал муст'єрської стоянки Шайтан-Коба. Класифікація солідної за обсягом крем'яної колекції цієї пам'ятки дала йому чин-

малу практику (що пізніше стало у пригоді при опрацюванні масових зібрань Заскельненських стоянок). Одним із перших серед вітчизняних палеолітознавців, застосувавши для аналізу крем'яного матеріалу типолого-статистичну схему Ф. Борда, Ю.Г. Колосов аргументовано довів наявність на цій пам'ятці двох різночасових культурних комплексів. Такою ж ґрунтовністю відзначався і висновок про існування в палеолітичний час південно-західного шляху, яким через Тарханкутський півострів могли потрапити в Крим із Малої Азії носії типової для Шайтан-Коби левалуазької технології.

Дисертація була успішно захищена у 1967 р. (у 1972 р. вийшла монографією «Шайтан-Коба — мустьєрська стоянка Криму»³). А далі настав доленосний для Ю.Г. Колосова 1969-й рік, з якого розпочався найважливіший етап у його археологічній кар'єрі. Саме з цього року почалася багатолітня «ак-кайська» епопея Ю.Г. Колосова, яка, без перебільшення, відкрила нову епоху у вивченні первісної археології Криму.

Слід зазначити, що ще під час згадуваної археологічної розвідки уздовж Північно-Кримського каналу Ю.Г. Колосов побував у затишній балці, що ховалася за помітною здаля Білою Скелею⁴, знайшовши там гостроконечник. Напряв його наукових інтересів тоді, у 1952 р., був далеким від палеоліту, і все ж у статті, де підсумовувалися наслідки тих пошукових робіт, він зазначив, що нові мустьєрські стоянки можуть бути відкриті в Східному Криму передусім у районі скелі Ак-Кая⁵.

У 1968 р. його припущення знайшло підтвердження: геолог В.Ф. Петрунь сповістив в Інститут археології про знайдені ним у балці за скелею Ак-Кая крем'яні вироби мустьєрського вигляду. А вже наступного року експедиція Ю.Г. Колосова вирушила до Ак-Кай.

Та локалізувати місце, звідки походять крем'яні вироби (яких вдалося назбирати на схилі балки), виявилось справою непростою. Шурфування кількох гrotів під 10-метровим скельним уступом, що увінчував борт балки, не дало жодної знахідки. Але ж звідки тоді походить мустьєрський матеріал, розсіяний по схилу?

Про те, яким непростим був шлях до висновку, що наявні зараз у скельному уступі балки гrotи утворилися пізніше, у постпалеолітичний час, і що масивні вапнякові брили, які подекуди виступають на поверхню неподалік від скельного уступу, є уламками давніх навесів; про те, як оригінальна ідея набувала все нових й нових аргументів — чудово розповідає науково-популярна книжка Ю.Г. Колосова «Ак-Кая»⁶.

Перший же шурф, поставлений між скелястим уступом і однією з вапнякових брил «сів» на мустьєрський культурний шар. Щоб остаточно переконатися в правильності висновку лишалося аналогічно прозондувати решту локалізованих місцезнаходжень (таких

можливих стоянок Ю.Г. Колосов визначив кілька — за наявністю валоподібних насипів, які шлейфом тягнулися до тальвегу балки від вапнякових брил), але це вже було «справою техніки».

Два десятиліття досліджень групи мустьєрських стоянок у Червоній Балці — то ціла епопея у вітчизняному палеолітознавстві. Кожен польовий сезон приносить нові, часом просто сенсаційні відкриття й події. Досить сказати лише, що на Заскельненських стоянках кісток неандертальців було виявлено більше, ніж на всій території України. Для обстеження й наукової оцінки виявлених у Червоній Балці антропологічних решток було створено спеціальну комісію Інституту археології АН УРСР. Комісія констатувала, що комплекс палеолітичних місцезнаходжень у районі скелі Ак-Кая «не має аналогій» і «становить явище виключного наукового значення»⁷.

Табір археологів під Білою Скелею став місцем паломництва археологів, антропологів, геологів: тут розгорнула свої дослідження з визначення функцій палеолітичних знарядь експериментальна лабораторія з Ленінграду, безпосередньо в Червоній Балці проводилися міжнародні польові семінари та конференції.

Вже перші роки розкопок під Білою Скелею цілковито спростували думку, що всі мустьєрські стоянки в Криму вже знайдені (разом із похідними від цієї теорії палео-демографічними підрахунками). Тільки в одній Червоній Балці їх було виявлено близько десяти, не кажучи вже про те, що такі пам'ятки, як Заскельна V, VI і IX, виявилися ще й багатощаровими. Але одним із найважливіших наукових здобутків Ю.Г. Колосова стало наукове обґрунтування гіпотези, що більшість заселених палеолітичною людиною гrotів дійшла до нашого часу в поруйнованому вигляді, і розробка ним методики пошуку похованих гrotів. Таким же загальнозначимим для дослідження печерних стоянок став запропонований ученим палео-сейсмо-археологічний метод⁸, який він застосував для визначення хронології культурних горизонтів і який визнано сьогодні більшістю вітчизняних і зарубіжних фахівців. Характеризувати ж безцінні археологічні колекції, добуті розкопками Кримської палеолітичної експедиції, немає потреби: всі ці матеріали опубліковані Ю.Г. Колосовим у десятках статей і кількох монографіях⁹.

Але дослідження Ю.Г. Колосова в Східному Криму не обмежувалися роботами в Червоній Балці, він постійно проводив і нові пошукові роботи (зокрема в 70-ті роки ним були відкриті і досліджувалися в окремі польові сезони мустьєрські стоянки Пролом I і II та Сари-Кая I, які стали такими ж опорними для палеоліту Криму, як і Заскельненські стоянки). До цих робіт він активно залучав молодих археологів, постійних учасників Кримської палеолітичної експедиції, при-

вчаючи їх до самостійного мислення і вирішення повсякденних археологічних та побутових проблем. Піклуючись про їхнє наукове зростання, Ю.Г. Колосов у 1985 р. навіть тимчасово згорнув роботи в Східному Криму, перенісши дослідження своєї експедиції у південно-західну частину півострова. І в цьому регіоні він та його учні, застосовуючи вже згаданий метод пошуку зруйнованих гротів, відкрили цілу низку нових палеолітичних та мезолітичних стоянок, найбільш яскравими з яких є Кабазі II і V, ГАБО (Г.А. Бонч-Осмоловський), грот Скелястий¹⁰.

В останні роки обмежених матеріальних можливостей Інституту археології Ю.Г. Колосов зосередив основні зусилля на уточненні хронології своїх пам'яток, застосовуючи для цього нові методи датування культурних шарів. Але це не завадило йому відкрити в 1993 році ще одну цікаву стоянку в Червоній Балці¹¹. Мустьєрський матеріал левалуазького вигляду (відмінний від усього того, що раніше знаходили в районі Білої Скелі), був виявлений у повністю перекритому пізнішими відкладами гроті, розташованому значно нижче від того рівня, з яким пов'язана решта Заскельненських стоянок. Не виключено, що ця пам'ятка, знайдена у такому незвичному місці, відкриє нову сторінку в археології Східного Криму.

Останній польовий сезон Ю.Г. Колосова датується 1997-м роком. Це була вже експедиція, очолювана його учнем і багаторічним заступником по Кримській палеолітичній експедиції В.М. Степанчуком, якому він (зробивши офіційну заяву на Вченій раді Інституту) передав права на подальше дослідження відкритих ним у Криму пам'яток. На цей час Юрію Георгійовичу вже виповнилося 73 роки. За місячний термін експедиція обстежила і відібрала для датування зразки фауни та інші матеріали з культурних шарів більш ніж 10 палеолітичних пам'яток, у тому числі й досліджуваних ним кілька десятиліть тому. Але в статті, де були опубліковані дати, отримані з цих зразків, прізвище Ю.Г. Колосова вже довелося помістити в чорну рамку¹².

Ті, хто мав приємність співпрацювати з Юрієм Георгійовичем Колосовим, бувати з ним в експедиціях, знають, що археологія була для нього не тільки улюбленою справою, але й сенсом усього життя. Він володів дивовижною здатністю передати свою любов до «поля» й іншим, тож не дивно, що в його експедиціях «захворіла кам'яною добою» ціла плеяда археологів, які сьогодні

успішно працюють у цій проблематиці по всій Україні і навіть за її межами.

Приязним і доброзичливим, м'яким і делікатним у поводженні з людьми залишився Юрій Георгійович Колосов у пам'яті колег.

¹ Колосов Ю.Г. Археолого-палеолітичне розвідки верхов'я реки Чусовой // Вопросы карста на Юге Европейской части СССР. — 1956. — С. 181—188.

² Колосов Ю.Г. К изучению палеолита бассейна среднего течения Десны // Материалы по четвертичному периоду Украины. — К., 1965. — С. 321—328.

³ Колосов Ю.Г. Шайтан-Коба — мустьєрська стоянка Криму. — К., 1972. — 159 с.

⁴ Пам'ятка природи Криму (татарська назва Ак-Кая).

⁵ Колосов Ю.Г. Археологические исследования в Степном Крыму в 1952 г. // Известия Крымского отдела Географического общества Союза ССР. — Вып. 4. — 1957. — С. 82.

⁶ Колосов Ю.Г. Белая Скала. Археологические памятники Крыма. — Симферополь, 1977. — 63 с.

⁷ Колосов Ю.Г. Ак-кайская мустьєрская культура. — К., 1986. — С. 140.

⁸ Колосов Ю.Г. Новый метод относительной датировки пещерных археологических памятников // XI Конгресс ИНКВА. — Т. III. — М., 1982. — С. 166.

⁹ Список наукових праць Ю.Г. Колосова див. у статті: Кухарчук Ю.В., Степанчук В.М. Спомин про вченого // Кам'яна доба України. — Вип. 2. — К., 2003. — С. 18—21.

¹⁰ Колосов Ю.Г., Степанчук В.Н., Чабай В.П. Ранний палеолит Крыма. — К., 1993. — 224 с.

¹¹ Колосов Ю.Г. Алешин Грот — новая мустьєрская стоянка в Крыму (предварительное сообщение) // Археологический альманах. — № 4. — Донецк, 1995. — С. 75—80; Колосов Ю.Г., Кухарчук Ю.В., Рыжов С.Н. Исследования в Красной Балке // Археологические исследования в Крыму в 1994 г. — Симферополь, 1997. — С. 134—150.

¹² Колосов Ю.Г., Степанчук В.М. Нові радіокарбонні дати стоянок палеоліту Криму // Кам'яна доба України. — Вип. 1. — К., 2002. — С. 18—29; Колосов Ю.Г. Багатошарова мустьєрська стоянка Заскельна V і нові дані про абсолютну хронологію її культурних шарів // Кам'яна доба України. — Вип. 2. — К., 2002. — С. 22—31.

Одержано 12.02.2004